

ERZİNCAN İLİ AĞIZLARI

MUKİM SAĞIR

Dil, insanı gerçeğe ulaştıran, duygu ve düşüncenin temeli olan bir anlaşma vasıtasıdır. İnsanlar sahip oldukları dilleri vasıtasıyla zihnen yücelir, kuvvet ve kudret kazanırlar.

Türk dillerini inceleyecek olanların, En Eski Türkçeden günümüz ağızlarına kadar, titiz ve dikkatli bir çalışma içinde olmaları gerekir. Gramer yazacakların da, öğreneceklerin de her şeyden önce dilin ne olduğunu, kuruluş kurallarını, geçirdiği evreleri, çeşitlerini, tabakalanmasını, mantığını, psikolojisini iyi bilmeleri lâzımdır. Dillerin oluşum ve gelişim kurallarının, akrabalık ilişkilerinin, dilcilik metot ve araştırma disiplinlerinin de önceden öğrenilmiş olması şarttır.

Yazılı kaynaklardan başka, dilin önemli bir kaynağı da halkın dili ve edebiyatıdır. Memleketteki çeşitli dil bölgelerinin dili besleyen damarlar olduğu unutulmamalı, öncelikle de dil ve edebiyat, bu gür halk dili kaynaklarından azamî derecede beslenmelidir. Ağızlara, ağız gruplarına, hatta alt ağız gruplarına inilmeli, ilişki kesilmemelidir. Halk dilinin yaratıcı, coşku ve anlam dolu bir dil olduğu bilinerek, çok zengin halk edebiyatı kaynaklarından yeterince yararlanılmalıdır.

Anadolu ağızlarının incelenmesi Türk lehçe ve ağızları bakımından da büyük önem taşımaktadır. 1970'li yıllara göre bir hayli ilerleyen ağız çalışmaları bu gün artık Türkiye Türkçesi ağızlarını büyük bir oranda taramış bulunmaktadır. Birçok üniversitede konuyla ilgili çalışmalar devam ederken, bilhassa Atatürk Üniversitesince sürdürülen bölge taraması çalışmaları daha da sevindirici ve umut vericidir. Halen Erzurum, Kars, Artvin, Rize ve Erzincan ağızlarının incelenmesi tamamlanmış olup, diğer bölgelerle ilgili çalışmalar da sürdürülmektedir.¹

¹ Bu yazı, tarafımızdan tamamlanan *Erzincan İli Ağızları* konulu doktora çalışmasının özeti olarak kaleme alınmıştır. Çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yrd. Doç. Dr. Efrasiyap Gemalmaz nezaretinde yürütülmüş, 3. 7. 1987 tarihinde Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Yrd. Doç. Dr. Efrasiyap Gemalmaz, Yrd. Doç. Dr. Turgut Acar'dan oluşan jüride savunulmuş ve "pek iyi" derece ile başarılı bulunmuştur.

ERZİNCAN İLİNİN COĞRAFİ, TARİHİ VE SOSYO - KÜLTÜREL DURUMU

Erzincan ili ağzlarının incelenmesinde sınır, coğrafi ve idari bölümlenmedir. Çünkü Erzincan ili kuzeyden Keşiş, Sipikör dağları, doğuda Bağırpaşa, güneyde Munzur, batıda Karadağ ve Dumanlı dağları doğal sınırları ile çevrilmiştir. Yukarı Fırat Havzasında yer alan Erzincan, kuzeyinde Giresun, Gümüşhane; doğuda Erzurum; güney doğuda Bingöl; güneyde Malatya, Elâziğ ve batıda Sivas ile komşudur. Bu coğrafi özelliklere paralel olarak, Tercan - Çayırli yöresinde Erzurum; Refahiye yöresinde Sivas; Kemaliye yöresinde de Arapkir - Malatya ağzlarıyla benzerlikleri görülmektedir.

Genellikle dağlık olan bölgede ovalar geniş bir yer tutar. Tercan Ovasından sonra Sansa Boğazı geçilerek Erzincan Ovasına girilir. Doğu - Batı doğrultusunda 40 km uzunlukta, 20 km genişliğindeki ova önemli yerleşim yerlerine sahiptir. Ovanın kuzey batısında Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgelerini birbirinden ayıran dağ sıraları, Kızıldağlardan sonra Refahiye dağları ile devam ederler. Kızılırmak ve Kelkit çaylarının birer kolları ile Karasu'ya ulaşan diğer bir kolun birleştikleri su toplama bölgesinde ve vadi tabanının doğu - batı yönünde genişlediği yerde kurulan Refahiye, ağız özellikleri bakımından büyük farklar göstermektedir.

Ovanın batısında Karadağ ile Munzur dağları arasında sıralanan hafif düzlüklerden sonra Kemah ilçesine varılmaktadır. Karasu vadi oluşu içinde ve dağlık bir alanda İliç ilçesi yer alır. Ovanın güney batısında, yine Karasu vadi oluşu içinde dağlık alanda kurulu Kemaliye, Kemaliye - Arapkir şosesiyle düzlüklere ulaşır.

Erzincan'da kara iklimi hâkimdir. Ancak, Tercan, Çayırli, Refahiye'de sert, Erzincan merkez, Kemah ilçelerinde ılıman bir kara iklimi görülür. Kemaliye'de ise kışlar daha da sıcak geçmektedir. Erzincan'ın kuzeyinde Refahiye'yi içine alan dar bir şerit, Karadeniz bölgesi iklim ve bitki örtüsüne sahiptir.

Erzincan'ın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bölgede ilk hüküm sürenler Anadolu'nun ilk kurulu devleti sayılan Hititlerdir. Daha sonra yöreye sırasıyla, Asurlular, Urartular Medler, Persler, Makedonya İmparatorluğu, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar ve yine Bizanslılar hâkim olmuşlardır.

Erzincan tarih boyunca bulunduğu mevki bakımından büyük savaşlar ve sık sık depremlere maruz kalmıştır. Doğrudan savaş alanı olmasa dahi güzergâh olarak etkilenmiş, sürekli huzursuzluklar eksik olmamıştır. Bütün bunlara rağmen şehir öneminden bir şey kaybetmemiş, askerî, siyasî ve ticarî hüviyetini korumuştur.

Büyük Selçuklu Devleti yıkılınca kolu olan Anadolu Selçuklu Devleti komutanı Alp Arslan Erzincan, Kemah ve Şarkî Karahisar yöresinin fethine Mengüçik Ahmed Gazi'yi memur etmiş ve buralar onun tarafından fetholunarak Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebın Karahisar bölgelerinde hâkimiyet kurmuş,² bölge toprakları da dirlik olarak kendisine verilmiştir.³

Erzincan'da kurulan Türk yönetimi ile bölge, Oğuzlardan Bayat, Alkaevli, Karaevli ve Kayı boyları tarafından iskân edilmiş ve Türkleştirilmiştir.⁴ Beylik merkezi Kemah'tı.

Davut - şah I, ardından Behram - şah hükümdar olurlar. Behram - şah zamanında tarihin en parlak dönemini yaşayan Erzincan, beyliğin de payitahtı olur. 1228'de Alâaddin Keykubad tarafından alınan bölge Selçuklu Devletine katılır.

Erzincan ve kazalarının içinde özellikle Tercan, Türkmenlerin (Oğuzların) yaygın yerleşme ve faaliyet alanı olarak önem arz eder. İlk Türkmen göçleri XI. yüzyılda Anadolu'nun fethi sırasında; ikincisi Moğol istilâlarının başladığı sıralarda olmuştur. Yabancı seyyahların hemen hepsi Türkmen kesafetinin çokluğundan bahsederler. Yerleşim yerlerinin bir kısmı, yöre, ova ve yaylakların tamamı Müslüman Türklerle doludur.⁵

Erzincan, 1343 yılında Eretna Beyliğine bağlanmış, Ankara savaşından sonra da Timur İmparatorluğuna katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğuna katılması ise 1514 yılında Çaldıran seferine giderken olmuştur.

Erzincan, Kanunî devrinde de önemli bir siyasî, askerî ve ticarî merkez olarak önem taşımaktadır. Şehrin düzenlenmesi, imarı bu dönemde daha da artırılmıştır. Erzurum Eyaletine bağlı bir sancak olarak yüzyıllarca dış tehlikelerden uzak kalmış, bazı iç isyanlar, eşkıyalıklar hariç önemli bir olayla karşılaşmamıştır. 17. yüzyılda görülen Celâli ayaklanmaları, 9 Ekim 1895'teki Ermeni hareketleri ve 31 Mart olayının Erzincan'daki tekrarı olarak görülen 13 Nisan 1909 hareketi Birinci Dünya Savaşına kadarki önemli olaylardır.

14 Şubat 1916'da Erzurum'u terk eden Osmanlı kuvvetleri, Rusların batıya doğru ilerlemelerine engel olamadılar. 24 Temmuz 1916'da Erzincan'a giren Ruslar yağma hareketine girişmişler, bundan cesaret alan Ermeniler de daha aşırı yağmalara ve feci katliamlara başlamışlardır. Rusların 1917 yılında çekilmeleri sonunda bölge Ermenilere kalmıştır.

13 Şubat 1918'de Binbaşı Halit Bey komutasındaki milis kuvvetleriyle diğer Türk kuvvetleri Erzincan'a girerek yöre halkını zulüm ve esaretten kurtarmış, özgürlüğüne kavuşturmuşlardır.

² Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 55.

³ *Türk Ansiklopedisi*, C. XV, s. 354.

⁴ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, I. C. s. 501, 502, 503.

⁵ a.g.e. s. 270.

17 Şubat 1918'de de Tercan kurtarılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Erzurum'a bağlı bir sancak olan Erzincan, Rus işgalinden kurtulduktan sonra da bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmiş, Cumhuriyet döneminde de il merkezi olmuştur.

Son idarî duruma göre Erzincan'ın altı ilçesi,⁶ 18 bucağı, 565 köyü hulanmaktadır. Nüfus artış oranı Merkez ilçe, Çayırılı ve Tercan ilçelerinde düşüktür. Kemaliye, Kemah ve İliç ilçelerinde ise sürekli nüfus azalmaları görülmektedir.

Erzincan'da ekonomiye hâkim sektör tarımdır. Mevcut sanayi tesislerinden bir kısmı tarıma dayalı faaliyetler göstermektedir. Köylü orta verimlilikteki topraklardan, az makineleşmiş durumuyla yararlanmaya çalışmaktadır.

Kalkınmada ikinci derecede öncelikli iller arasında yer alan Erzincan'da eğitim, tarım, hayvancılık, enerji, ulaştırma, konut ve imalât sektörlerinde yatırımlar yapılmaktadır.

Atatürk Üniversitesine bağlı iki yüksek okul; Erzincan Eğitim ve Erzincan Meslek Yüksek Okullarından başka 47 orta dereceli, 562 ilk okul ilde eğitim ve öğretim hizmeti vermektedir.

Erzincan ili tarih boyunca önemli olaylarla karşı karşıya kalmış, başta savaşlar ve depremler olmak üzere Erzincanlılar pek huzur ve mutluluk içinde olamamışlardır. Türküler, maniler, beddualar, hep yakınmalar, ıstıraplar ve hasretler üzerine kurulmuştur. Çok zengin bir folklor malzemesine sahip olan ilde, gurbet, yokluk, seferberlik motifleri, türkülerde, ninnilerde, manilerde canlı olarak yaşamakta ve yansımaktadır. Bilhassa Kemaliye, İliç ve Kemah yörelerinde halen de gurbetçiliğin yaygın oluşu nedeniyle bu bölgelere has bir folklorun varlığı, edebiyatın geliştiği açıkça hissedilmektedir.

Erzincan'da halkın sosyo - ekonomik ve sosyo - kültürel hayatına etki eden tarihî ve güncel olayları şöyle sıralamak mümkündür.⁷

1. Erzincan tarih boyunca, savaş yolları üzerinde bulunmuş, ya savaş alanı ya da erzak ikmal yeri olarak savaşlardan etkilenmiştir. Fiilen katıllararak ya da gözden uzak yörelerde yerleşilerek dağılma ve bozulmalar önlenememiştir.

2. Erzincan doğu - batı, kuzey - güney istikametindeki ticaret yolları üzerinde bulunarak ekonomik, ticarî ve kültürel yönden de önemli tesirler altında kalmıştır. Bilhassa Beylikler devrinde olmak üzere, sanatın

⁶ Çalışma yapıldığı sırada ilçe sayısı 6 idi. Halen ilçe sayısı 7'ye çıkmıştır.

⁷ *Erzincan İl Yıllığı*, 1967, s. 126.

ve sanat erbabının daima korunduğu, sosyal ve fen bilimleri öğretimlerine yer verildiği bilinmektedir.

3. Deprem kuşağı üzerinde bulunan Erzincan ve Erzincanlılar için depremler tarih boyunca talihsiz olaylar olarak görülür. 1010 yılı ile son 1939 yılında görülen 14 büyük ve şiddetli depremde Erzincan yerle bir olmuş, taş üstünde taş kalmamıştır. Her bir depremde ölen binlerce insanla birlikte, kalanların da deprezede olarak başka illere gitmeleri önemli sosyal olaylar olarak ortaya çıkar. Dönen halkın yeni bilgi, görgü ve kültürleri de beraber getirdikleri gözlenmektedir.

4. Erzincan'ın 3. Ordu merkezi oluşu da ekonomik, kültürel yönlerden olduğu kadar, sosyalleşme yönünden de olumlu gelişmelere zemin hazırlamıştır.

5. Dış ülkelerde bulunan işçi ailelerinin de ekonomik ve sosyal yaşantılarında değişiklikler olmuş, genelde olumlu gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır.

6. Ekonomik darlık yüzünden Kemah, Kemaliye ve İliç'ten çok sayıda insan, geçimlerini sağlamak ve para kazanmak için bu gün de büyük kentlere gitmektedirler. Bu gidiş ve gelişler sosyal yapıda değişmelere sebep olmaktadır.

Erzincanlılar, mütevazı yaşantıları ve yeniliklere açık tavırlarıyla önemli bir karakter arz etmektedirler. Sürekli göçler, istilâlar, depremlere rağmen halk, gelenek, görgü ve kendine has tavrını koruyabilmiştir. Eleştiri gücü yerinde, düşünce ve zevk eğitimi olumlu bir kütle özelliğini korumaktadır.

ERZİNCAN İLİNİN DİYALEKTOLOJİK DURUMU

Erzincan ilinin fizikî özellikleriyle tespit edebildiğimiz ana ağız, ağız ve alt ağız gruplarının yayılma alanları arasında sıkı bir benzerlik bulunmaktadır. Birçok geçit ve boğazlarla birbirine bağlanan ovalar zinciri, Doğu Anadolu ağızlarını İç Anadolu'ya bağlayan bir özellik göstermektedir. Tercan, Çayırılı, Erzincan ovaları; dağlık yerleşim alanları olduğu gibi her biri büyük dağlarla da sınırlı Kemah, Refahiye, İliç, Kemaliye ilçeleriyle devam etmektedir. Erzurum yaylalarıyla başlayıp Sivas yönünde uzayarak Malatya yönünde sarkan Erzincan ili diyalektolojik konumuyla da tam bir geçiş bölgesi karakteri taşımaktadır. Doğuda Erzurum ile batıda Sivas'a açılan, ulaşım kadar kültürel yaklaşımın da kolay olduğu bu yörelerde geçiş özelliklerini daha da iyi izlemek mümkündür. Kuzeyden Otlukbeli ve Karadağ ile, güneyden de Munzur Dağları arasında uzayan bölge için kuzey - güney yönünde aynı şeyi söylemek mümkün olamamakta, herhangi bir geçiş özelliği de verememekteyiz. Bölgemiz Fırat nehri ve Erzurum - Sivas kara yolu

boyunca dışa açık, kuzey - güney yönünde kısmen kapalı bir ağızlar grubu olarak yer almaktadır.

Erzincan ilinin aşağıda sıralanan ağız gruplarının oluşmasında rolü olan hususlardan biri de depremler ve nüfus hareketleridir. Erzincan'ın tarih boyunca birçok deprem felâketine maruz kaldığı ve çoğu kez tamamen yok olduğu düşünülürse, önemli nüfus hareketlerinin, kaymalarının ortaya çıktığı anlaşılır. Aynı etken bu gün için de önemini korumaktadır. Belli bir nüfus daha iyi şartlar için büyük illere taşınırken, civar illerin mahrumiyet alanlarındaki bir kısım nüfus da bu ile taşınmaktadır. Böylece de gidenleri ve gelenleri çok bir görünümle karşılaşmaktadır.

Erzincan ili çok değişik iklim özellikleri göstermekte, bu özelliklerle ağız özellikleri arasında sıkı bir yakınlık olduğu ortaya çıkmaktadır. Tercan - Çayırılı yönünde Erzurum'un; Refahiye yönünde İç Karadeniz'in sert; İliç - Kemaliye ve Erzincan merkezde de daha farklı yumuşak iklim özellikleriyle dil özellikleri arasında ilişki düşünmemek mümkün değildir. Altı iklim alanına karşı altı da ağız grubunun olması iklim - diyalekt ilişkilerinin açık örnekleridir.

Ulaşım konusu da önemli bir özellik göstermektedir. Hem ana kara yolu hem de demir yolu bağlantılı ilçe bulunmamaktadır. Ekonomik ve ticarî bakımdan Tercan ve Çayırılı daha çok Erzurum'a; Kemaliye de Malatya'ya bağımlılık göstermekte, ilçeler arasındaki alış verişi belirgin kopukluklar arz etmektedir.

Araştırma bölgemizde Eski Türkçenin, Eski Anadolu Türkçesinin, Kıpçak Türkçesinin örneklerine, Uygur - Kıpçak ve Oğuz - Kıpçak Türkçelerinin de izlerine rastlanmaktadır.

Erzincan ili ağızları ağız özelliklerine göre üç ana ağız, altı ağız, altı da alt ağız grubuna ayrılmaktadır (bk. Harita 1, 2, 3).

1. Doğu ana ağız grubu,
  - A. Çayırılı - Tercan ağız grubu,
    - a. Çayırılı alt ağız grubu,
    - b. Tercan alt ağız grubu,
  - B. Erzincan Merkez ağız grubu,
2. Orta ana ağız grubu,
  - A. Refahiye ağız grubu,
    - a. Refahiye Merkez alt ağız grubu,
    - b. Refahiye alt ağız grubu,
  - B. Kemah ağız grubu,
    - a. Tan - Kardere alt ağız grubu,
    - b. Tan - Kardere hariç alt ağız grubu,

3. Batı ana ağız grubu,
  - A. Kemaliye ağız grubu,
  - B. İliç ağız grubu.

Ana ağız, ağız ve alt ağız gruplarını belirgin özellikleriyle şöyle açıklamak mümkündür :

1. DOĞU ANA AĞIZ (-am/ -em) GRUBU :

Doğu Anadolu ağızlarının özelliklerini gösteren, teklik I. II. şahıs ekleri düz - geniş ünlülü ana ağız grubudur. Kısmî taşmalar hariç Erzincan Merkez, Tercan, Çayırli ağız grupları bu ana ağız grubunda yer almaktadır.

Kendi içinde iki ağız, iki de alt ağız grubuna ayrılmaktadır :

A. Çayırli - Tercan Ağız Grubu :

Genel karakteri, teklik I. II. şahıs, şahıs eklerinin düz - geniş ünlülü olmasıdır. Doğu Anadolu ağızları özelliklerini gösteren bölgede, şimdiki zaman kip ekinin “-r” şeklinde kullanılması, bilhassa ince sıradan kelimelere kalın sıradan ünlülü eklerin gelmesi de ağız grubunun ayırıcı özellikleridir.

İki alt ağız grubuna ayrılmaktadır :

a. Çayırli Alt Ağız Grubu :

Geniş zaman kip eki alt ağız gruplarını belirlemede önemli bir kullanılış göstermektedir. Nitekim, çokluk I. şahıs şahıs eki Çayırli alt ağız grubunda yuvarlak ünlülüdür. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi uyumdan kaçış eğilimi burada da görülmektedir.

b. Tercan Alt Ağız Grubu :

Geniş zaman çokluk I. şahıs şahıs ekinin düz ünlülü olması sebebiyle Çayırli alt ağız grubundan ayrılmaktadır. Düz ünlülü şahıs eklerinin kullanılmasıyla düzlük - yuvarlaklık uyumunun bu alt grupta önemli bir disiplin olduğu görülmektedir.

Tercan alt ağız grubunda Çadırkaya - Kurukol ağız yöreleri ile, Çayırli alt ağız grubunda Bölükova - Karadivan ağız yörelerinde şimdiki zaman kip ekinin “-°r” yerine “-yır” biçiminde kullanılması; Tercan Çi-kerkim’de $k > yh$ olayının varlığı bölgeye has hususiyetlerdir.

B. Erzincan Merkez Ağız Grubu :

Teklik I. II. şahıs eklerinin düz - geniş ünlülü olması ana ağız grubunun özelliğidir. Şimdiki zaman kip ekinin “-°y”; dar ünlülü kapalı eklerin de düzlük - yuvarlaklık uyumundan kaçan örnekleri ağız grubunun ayrılan özellikleridir. Ekleşme sırasındaki yuvarlaklaşma nedeniyle Çayırli alt ağız grubuna benzerlik, Tercan alt ağız grubuna da aykırılışma gösterir. Düzlük - yuvarlaklık uyumu ile kalınlık - incelik uyumu ağız grubu için kurallaşmış bir görünüm arz etmektedir.

Erzincan Merkez ağız grubu içinde alt ağız grubu oluşturabilecek bir özelliklikle karşılaşılmaz. Kalınlık incelik yönünde uyum, düzlük - yuvarlaklık yönünde de aykırılışma genel karakterlerdir. Şimdiki zaman kip eki “-°y”, T. I. şahıs şahıs eki de düz - geniş ünlülüdür. Çokluk I. şahıs şahıs eki ince ünlülü sıralarda “-ük”, kalın ünlülü sıralarda “-uğ” şeklindedir. Dudak ünsüzlerinin tesiri olmadan oluşan yuvarlaklaşma olayları yine bölgeye has karakterlerdir.

2. ORTA ANA AĞIZ (- am/ - em) GRUBU :

Doğu Anadolu ağızlarıyla İç Anadolu ağızları arasında geçiş bölgesi özelliklerini taşıyan bir bölgedir. Zamir kökenli birinci ve ikinci şahıs ekleri “ê” şeklinde kullanılarak “-em> -im, -sên> -sin” değişmesine geçiş sağlanmaktadır. Refahiye ve Kemah ağız grupları bu ana ağız grubunda yer alırlar.

A. Refahiye (ğ<g/k<k) Ağız Grubu :

Orta Anadolu ağızları özelliklerini taşıyan şekliyle araştırma bölgemizde önemli bir karakter arz eder. ğ<g/k<k şeklindeki ünsüz kalınlaşmaları, yanlarındaki ünlüleri de kalınlaştırmakta, ince sıralardan sonra da belirgin aykırılışmalara neden olmaktadır.

iki alt - ağız grubuna ayrılmaktadır :

a. Refahiye Merkez Alt Ağız Grubu :

Şimdiki zaman kip eki “-°y1/-°yê” olarak kullanılan alt gruptur. Düz - geniş ünlülü şekli, bölgeye has, baskın ses hususiyetini göstermektedir.

b. Refahiye Alt Ağız Grubu :

Şimdiki zaman kip ekinin “-°y/-°y” şeklinde kullanıldığı alt ağız grubudur.

Yöresel aykırılışmalar hariç, bölgeye ait diğer bir özellik de “-sa” şart kip eki ile “-ki” ilgi zamirinin genelde kalın ünlülü kullanılarak ince sıralarda aykırılışmaların meydana gelmesidir. Ağız grubu için kurallaşmış bir durum arz eden bu husus, alt-ağız grupları için de geçerlidir.

B. Kemah (k > yh) Ağız Grubu :

“k > yh” olayı bu ağız grubuna özgü önemli bir karakterdir. İç ve yaygın olarak soneslerde görülen bu sızıcılışma örnekleri Kemah ağız grubunu diğer ağız gruplarından ayırmaktadır. Kapalı “ê” ünlülü teklik I. şahıs şahıs ekiyle de Refahiye ağız grubuna benzerlik, diğer ağız gruplarına da aykırılışma görülür. Kalınlık - incelik aykırılışmasının yaygın oluşuyla Refahiye ağız grubundan ayrılabilir. Refahiye ağız grubundan ayrılabilir.

İki alt ağız grubuna ayrılır :

a. Tan - Kardere Alt Ağız Grubu :

Şimdiki zaman kip eki genelde sonesi olan akıcı - sızıcı ünsüzünü düşürerek “-°yi/-°yé” şeklinde kullanılmaktadır.

b. Tan - Kardere Hariç Alt Ağız Grubu :

Şimdiki zaman kip eki “- yir/-yér” şeklinde kullanılmaktadır.

3. BATI ANA AĞIZ (-°m/- sım) GRUBU :

İç Anadolu ağızları özelliklerini gösteren, teklik I. ve II. şahıs ekleri düz - dar veya yuvarlak - dar ünlülü ana - ağız grubudur. Kemaliye - İliç ağız grubu batı ana ağız grubunda yer alır.

Batı ana ağız grubu araştırma bölgemiz içinde önemli ayırıcı özellikler gösterir. Son ses durumundaki düz - dar ünlülerin genellikle düz - dar - ince oluşları; görülen geçmiş zaman kip ekinin uyumu aykırılışmaları; yuvarlak - dar sıradan düz - dar sıraya geçen örnekler önemli karekterlerdir. Yazı diline rağmen görülen düzleşme eğilimleri “armıt, yağmır” şekilleri azımsanmayacak kadar çoktur. Yükleme hali ile, T. III. şahıs iyelik ekinin ince ünlülü kullanışları yine bölgeye has bir özellik ve de yaygın olarak rastlanan aykırılışmaların gerçek sebebi olarak görülmektedir.

Bölge yalnızca iki ağız grubuna ayrılmaktadır :

A. Kemaliye Ağız Grubu :

Ana - ağız grubunun tüm özellikleri bu bölge için geçerlidir. Ekleşme sırasındaki inceleşme eğilimleri ve dolayısıyla da görülen aykırılışmalar ağız grubunun belirgin karekteridir.

B. İliç Ağız Grubu :

Gelecek zaman teklik II. ve çokluk I. şahıs şahıs eklerinin “- n” ve “- z” şeklinde kullanılmasıyla Kemaliye ağız grubundan ayrılmaktadır. “alacan (alacaksın), gidecen (gideceksin), yapacaz (yapacağız) edeciz (edeceğiz)” örneklerine yaygın olarak bu ağız grubunda rastlanmaktadır.

GENEL ÖZELLİKLER :

1. Araştırma bölgemizde kapalı e “è” geniş bir yer tutmaktadır. Bu özellik Eski Türkçe, Kıpçakça ve Özbekçenin bölgemizdeki izleri olarak görülür.

2. Çokça görülen ses düşmeleri ve hece kaynaşmaları sonunda oluşan uzun ünlüler, Oğuz - Türkmen özellikleridir.

3. Zamir kökenli, düz - geniş ünlülü teklik I. II. şahıs şahıs ekleri “- am/- em, - san/- sen” Azerbaycan ağızlarıyla benzerlik göstermektedir.⁸

⁸ Krş. Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları*, Ankara 1983, s. 145; Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1942, s. 313.

4. Oğuz Türkçesini Kıpçak şivelerinden ayıran en önemli özelliklerden biri de önsesteki tonsuz ünsüzlerin tonlulaşmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinin bir tesiri olarak da “k, k, t” tonsuz ünsüzlerinin tonlu olarak kullanılması bölgemiz için kurallaşmış bir durum olarak önem taşımaktadır.

5. Eski Türkçenin izleri olarak tonsuz ünsüzlerin korunduğu birçok örnek bulunmaktadır. (tohu -, kömleg).

6. “n” sesinin “n” ve “g” seslerine ayrışmasıyla birlikte g’li şekillerinin kullanılması, Oğuzca ve Kıpçakça ile Kırım Tatarcasının özellikleri olarak yaşamaktadır.

7. Dudak ünsüzlerinin yanlarındaki, genellikle de ikinci hecelerdeki dar ünlüleri yuvarlaklaştırmaları Eski Anadolu Türkçesinin izleridir.

8. Doğu ana - ağız grubunda çokça, orta ve batı ana - ağız gruplarında kısmen görülen “u” ünlülü ekler Kıpçak şivesinin özellikleridir.

9. Batı ana - ağız grubunda inceleşme; orta ve doğu ana ağız gruplarındaki kalınlaşma olayları bölgeye has genel özelliktir.

10. Erzincan ili ağızlarında nazal “n” korunmamaktadır. Tek başına düşmesi ünlü karşılaşmalarına neden olurken, yanındaki ünlüyü düşürerek de ünlü karşılaşmaları giderilmektedir.

11. Öndamak g’si genelde korunmaktadır.⁹

12. I. teklik şahıs bildirme eki doğu ana - ağız grubunda geniş, orta ve batı ana - ağız gruplarında dar ünlülüdür.¹⁰

13. İlk hece ünlüsünün geniş - yuvarlak sıralı olması hususu bölgemize has bir eğilimdir. (böyü -, yörü-)

14. Bölgemizde inceleşme, ince ünlülü hece oluşturma eğilimi yaygındır.

15. Düz - dar ünlülerin fazlaca, diğerlerinin çok sınırlı olarak yuvarlaklaşmaları genel özelliktir.

16. İyelik eki alan kelimelerin T. I. ve II. şahıslarda “-i” hâl ekini şeklen düşürmeleri (paran, gızın) bölgemize has eğilimdir.

17. “k > h, k > ğ, t -> d -” değişimleri bölgemiz için kurallaşmış ve birçok Anaoolu ağızlarıyla da birleşen genel bir özelliktir.

18. “-nl - < -nn -” bölgemize has kurallaşmış bir benzeşmedir.

19. Kelime sonlarındaki tonsuz - patlamalı ünsüzlerin sızıcılıştırmadan önce tonlu - patlamalı ünsüz aşamasından geçmeleri bölgeye has bir gelişmedir.

20. Bölgemiz genellikle hece sonunda akıcı ünsüzleri sevmekte, “r, l, ş, t, p” ünsüzlerinden de bolca yararlanmaktadır.

21. Tonsuz ünsüzle biten bir heceden sonra yine tonsuz ünsüzle başlayan hecenin gelmesi Türkçenin genel kuralıdır. Bu husus bölgemiz için önemli derecede aykırılışmalar göstermektedir.

⁹ Ahmet B. Ercilasun, *Kars İli Ağızları*, Ankara 1983, s. 151.

¹⁰ Krş. Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları*, Erzurum 1978, s. 22.